

บทความ ผ้าขึ้นตีนจก

ข้อมูลจากสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 8

อุดม รุ่งเรืองศรี

ขึ้นตีนจก (อ่าน “ขึ้นตีนจก”) คือผ้าขึ้นที่จัดทำลวดลายเป็นพิเศษที่ส่วนเชิง การจกจะใช้ด้ายหลายสี ลวดลายสลับซับซ้อน ขึ้นตีนจกประกอบด้วย 3 ส่วนคือ หัวขึ้น คือผ้าอีกชิ้นหนึ่งที่นำมาต่อเป็นส่วนหัว หรือส่วนที่อยู่ตรงเอวของผู้นุ่ง หัวขึ้นนี้จะเป็ผ้าพื้นสีขาวหรือแดง ตัวขึ้น คือผ้าขึ้นในส่วนกลางทอเป็นลายขวาง สีที่พบมากคือสีเหลืองสลับกับสีแดง หรือดำแถบเล็กๆ ที่เรียกว่าลันตาบ่านาว (ขึ้นตามะนาว) หรือลันตาหมู ส่วนล่างสุดของขึ้นคือตีนขึ้น ซึ่งเป็นส่วนเชิงที่ผู้มีฐานะจะใช้ตีนขึ้นที่ตกแต่งด้วยการจก การจกทำด้วยด้ายหลายสีมีลวดลายต่างๆ เช่น ลายนก ลายเขี้ยวหมา ลายหงส์ดุม เป็นต้น ในการจกตีนขึ้นที่ซับซ้อนมากคือ ผ้าที่มีสองสีคือสีแดงและดำ รอยต่อของสีทั้งสองอยู่ตรงกลางแบ่งครึ่งของสีทั้งสองพอดี ซึ่งเทคนิคการพุ่งด้ายสองสีพบที่กลุ่มคนเมืองที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น เมื่อพุ่งเส้นพุ่งสีดำผ่านเส้นยืนไปครึ่งหนึ่ง ก็จะพุ่งสีแดงมาจากอีกด้านหนึ่งเพื่อเกาะกันตรงกลาง คล้ายเทคนิคการล้วงของชาวไทลื้อ ทำให้ผ้าพื้นมีสองสีและหนา ตีนจกยังแบ่งได้เป็นส่วนๆ คือ จกส่วนบนที่พบจกเป็นลายนก ลายสามเหลี่ยมหรือลายอื่นๆ ตอนกลางลายเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ส่วนปลายล่างทำเป็นลายที่มีเส้นต่อลงมาเรียกว่า หางสะเปา (อ่าน “หางสะเปา”) ในด้านลวดลายบนหน้าหมอนหาคือ หมอนที่ใช้หนุนมีลักษณะอย่างกล่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า เย็บเป็นช่อง 6 ช่อง ยัดด้วยนุ่น เป็นต้น ตัวหมอนและปลอกหมอนเป็นผ้าพื้นสีขาว หมอนที่ใช้หนุนเป็นปกตินั้นไม่นิยมทำลายจก คงใช้เพียงผ้าสีแดงเท่านั้นเป็นด้านข้าง หมอนที่มีลายจกจะเป็นหมอนที่ไว้รับแขกมากกว่า

ในการจกลวดลายนั้น จะจกลายที่ด้านข้างของหมอนเป็นหกช่อง เป็นการจกที่มีขนาดเล็กกว่าขึ้นตีนจก ลวดลายไม่ซับซ้อน

วิธีการในการทอ

การทอดด้วย 2 ตะกั่ว เป็นวิธีในการทอดอย่างง่ายและรวดเร็วกว่าวิธีการทอดทั้งหมด ลวดลายบนผืนผ้าเป็นลายขัดธรรมดา ใช้ทอดเป็นผ้าพื้น การทำลวดลายพิเศษต่าง ๆ จะดำเนินไปบนวิธีการทอดแบบนี้เสมอ

การทอดด้วย 3 ตะกั่ว เป็นวิธีการทอดที่ตะกั่วพิเศษถูกเก็บภายหลังตะกั่วธรรมดา ในการทอดวิธีนี้จะทำให้ได้ลายขัดอีกอย่างหนึ่ง พบในการทอดผ้าไหมเนื่องจากต้องการให้ได้ผ้าเนื้อฟูหนากว่าผ้าธรรมดา

การทอดด้วย 4 ตะกั่ว เป็นวิธีการทอดที่ทำให้เกิดลวดลายเรขาคณิต เช่น ลายก้างปลา และลายสอง เป็นต้น ในขณะที่ทอดนั้นผู้ทอดจะต้องเหยียบไม้ เหยียบเพื่อยกตะกั่วถึงสีอันตามแบบของลายที่กำหนด

ขอบคุณภาพและข้อมูลจาก สารานุกรมไทย ภาคเหนือ เล่มที่ 8

